

Vukman Péter

„HARCBAN TITO ÉS RANKOVICS KLIKKJE ELLEN”

Jugoszláv politikai emigránsok
Magyarországon (1948–1980)

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára
Kronosz Kiadó

Vukman Péter

„Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”

Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)

VUKMAN PÉTER

„HARCBAN
TITO ÉS RANKOVICS
KLIKKJE ELLEN”

JUGOSZLÁV POLITIKAI EMIGRÁNSOK
MAGYARORSZÁGON
(1948–1980)

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA
KRONOSZ KIADÓ

Budapest–Pécs
2017

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2017-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-08-5

Kiadja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
és a Kronosz Kiadó

Felelős kiadó
az ÁBTL főigazgatója és a Kronosz Kiadó ügyvezetője

A borítón egy 1952. május elsejei felvonulásról készített fotó látható.
Forrás: ritkanlathatotortenelem.blog.hu

© Szerző
© Kronosz Kiadó
@ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

TARTALOM

Előszó	7
A SZOVJET–JUGOSZLÁV KONFLIKTUS	21
A szovjet–jugoszláv konfliktus hatása a magyar–jugoszláv kapcsolatokra	29
Egy konfliktus nem várt következményei	40
A MAGYARORSZÁGI EMIGRÁNS KÖZÖSSÉG MEGSZERVEZÉSE	44
Lazar Brankov emigrálása és emigrációs szervező tevékenysége	45
A HATALOM CÉLKERESZTJÉBEN. EMIGRÁNSOK A KONCEPCIÓS PEREK ÚTVESZTŐIBEN	61
A Rajk-per harmadrendű vádlottja	64
Dušan Vidović elrablása. Egyéni koncepciós perek az emigránsok körében	73
Kémper Ágasegyházán	84
A MINDENNAPOK VILÁGA	86
Az emigráció létszáma, társadalmi és szociális összetétele	86
Anyagi és nyelvi nehézségek	102
Mindennapi problémák, belső széthúzás	113
A többszörös ellenőrzés hálójában	119
Állampolgárság, párttagság	124
Kitekintés és összevetés: görög és spanyol emigránsok Magyarországon	127

TARTALOM

A MAGYARORSZÁGI JUGOSZLÁV EMIGRÁNSOK POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE	132
Az emigránsok rádiós propaganda tevékenysége	133
A sajtópropaganda	138
Az emigráns propaganda 1953 után	157
A terjesztés fonákságai	160
Kémkedés, megfigyelés, belső elhárítás	163
A POSZTSZTÁLINI IDŐSZAK	171
A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1953 után	173
A koncepciós perek felülvizsgálatának labirintusában	187
Két malom közt: az intézményes keretek felszámolása után	198
Az emigránsok politikai reaktivizálódása	207
Az emigránsok 1962 után	211
Életrajzok	221
Felhasznált források és szakirodalom	251
Mellékletek	266
Summary	279

ELŐSZÓ

A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája 1948. június 28-ára keltezett határozatában súlyos vádakkal illette Josip Broz Titót és a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezetőségét. A Szovjetunió, valamint a korabeli szóhasználatlaltal „népi demokráciáknak” nevezett kelet-európai szovjet csatlósállamok kommunista pártjait, továbbá a francia és az olasz kommunista pártot tömörítő szervezet nemcsak megbélyegezte a jugoszlávok helytelennek nyilvánított politikáját, hanem a JKP-t ki is zárta a szervezet tagjai sorából. Sőt, a párt „egészséges elemeit” egyenesen a titói rendszer megdöntésére szólította fel. E lépéssel a színpalak mögött már 1948 februárjától éleződő szovjet–jugoszláv ellentétek szélesebb, nemzetközi és nyilvános dimenziót kaptak. A Marshall-segély meghirdetését (1947) követően egyre feszültebbé vált nemzetközi légkörben, az eszkalálódó hidegháborús konfliktus hatására Sztálin rendet és csendet követelt az érdekszférájába tartozó kelet-európai államokban. Jugoszlávia regionális hatalmi lépései, önálló balkáni külpolitikai törekvései a továbbiakban már nem voltak összeegyeztethetők a szovjet hegemon törekvésekkel. Habár a Szovjetunióknak kezdettől fogva nem volt érdeke, hogy a második világháború végére katonai és politikai érdekszférájába került kelet-európai térség államai önállóan lépjenek fel a nemzetközi porondon, a stratégiaiag kevésbé fontos országok (mint például Magyarország) esetében, az alapvető szovjet érdekekkel nem ütköző kérdésekben még hagyott némi külpolitikai mozgásteret, manőverezési lehetőséget. Az éleződő hidegháborús feszültség hatására erre többé már nem nyílt lehetőség. A jugoszláv vezetés pellengérré állítása – az 1948. februári prágai puccsal egyetemben – ebben az értelemben a többi kelet-európai ország számára is jelzésértékkel bírt.

A június 20–22. között ülésező pártvezetők, egyfajta modern eretneküldözés koreográfiáját követve, inkvizíciós tárgyaláson ítélték el Tito bel- és külpolitikai lépéseit. A határozat közzétételének időpontja önmagában is szimbolikus jelentőséggel bír, június 28-ához ugyanis a szerb nemzeti emlékezet a középkori államiség bukását kötötte. A tudatos dátumválasztással Sztálin azt üzentte, hogy ahogyan öt és fél évszázaddal korábban, úgy 1948-ban sincs más alternatíva a jugoszlávok számára, csak a teljes behódolás. Jugoszlávia esetében azonban elszámította magát. A világháború, az azzal egyidejűleg zajló véres polgárháború és a partizánharcok küzdelmei során megedződött, a hatalmat alulról megszerző jugoszláv vezetés kevés kivételtől eltekintve összezárt, és a lakosság nagy többsége felsorakozott az ország vezetői mögött. Habár a Tájékoztató Iroda határozatát követően – újabb „mini hidegháborús” frontot nyitva – gazdasági blokádra, propaganda-hadjáratra, határincidensekre, a katonai támadás lehetőségének állandó lebegtetésére, a párt- és államközi kapcsolatok szinte teljes megszakítására került sor, Titóék meg tudták őrizni hatalmukat.

Mindez a világháborús partizánküzdelmek összekovácsoló ereje ellenére sem jelentette, hogy mind a párt, mind a lakosság körében ne kellett volna – Moszkvához húzó – fenntartással vagy akár ellenállással számolniuk. Habár a JKP létszáma a konfliktus ideje alatt meredeken emelkedett, különböző vádpontok alapján a konfliktus kirobbanásától 1951 végéig több mint százezer személy párttagságát szüntették meg; az esetek több mint felében a Tájékoztató Irodával való szimpátia képezte a vádak alapját. Legkevesebb harmincezen az Adriai-tenger északi partszakaszánál található *Goli otok* (Kopár-sziget) munkatáborában is megfordultak. Többekben valóban felmerült a gondolat, nincs-e igaza Sztálinnak, nem helytállóak-e a JKP vezetése ellen megfogalmazott vádak? Különösen Szerbiában és Montenegróban, a párttagság, a hadsereg és a belgrádi egyetem hallgatói körében volt erős a Szovjetunió támogatottsága, de a jelenség szélesebb társadalmi rétegeket is érintett.

A megtorlástól, a megfélemlítéstől és az egzisztenciális ellehetetlenítéstől tartva politikai okokból többen elmenekültek Jugoszláviából, soraikból úgynevezett jugoszláv forradalmi politikai emigráns közösségek szerveződtek a Szovjetunióban és a kelet-európai szovjet

szatellit államokban. Számosan korábban vezető diplomaták és követségi alkalmazottak voltak, akik különböző jugoszláv külképviseletekről emigráltak. Elsősorban a Tito-ellenes propaganda- és rágalomhadjárat fokozásában tűntek hasznosnak, de létükkel (hiszen tagjaik köréből elméletileg bármikor létre lehetett volna hozni egy emigráns ellenkormányt) önmagában is veszélyt jelentettek a JKP vezetése számára. Mindennapos politikai tevékenységük keretében napilapokat és magazinokat adtak ki, Jugoszlávia irányába sugárzott rádióműsorokat szerkesztettek, és részt vettek különböző szórólapok, broszúrák Jugoszlávia területén történő terjesztésében.

Kis létszámú közösségük Magyarországon is megszerveződött. A magyar párt- és állami vezetés – és személy szerint Rákosi Mátyás – a konfliktus kipattanásától fogva élen járt a jugoszláv vezetés elleni küzdelemben, ehhez az országba érkező politikai menekülteket is felhasználta. Az „imperializmus uszályába került”, „láncos kutya” Tito ellen folytatott propagandatevékenységen túl a magyarországi emigránsok közül többen (legalábbis az 1950-es évek elejéig) hírszerző és kémtevékenységet is folytattak. Mindeközben a mindennapi élet kereteit is meg kellett szervezni, ki kellett jelölni számukra. Az emigránsok moszkvai politikai vezetése – és ennek megfelelően a magyar pártvezetés is – kiemelt fontosságot tulajdonított munkába helyezésüknek, taníttatásuknak és diplomához juttatásuknak. Mindennapjaik azonban korántsem voltak mentesek a vezetők belső ellentéteitől, széthúzásától, ahogy nem kerültek, nem kerülhették el őket a korszak koncepciós pereit sem. Sztálin halálát követően (1953) újabb, előre nem várt fordulat állt be életükben. A szovjet–jugoszláv és ennek megfelelően a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódásának keretében, annak egyik előfeltételeként, beszüntették rádiós és sajtótevékenységüket és felosztották emigráns szervezeteiket. Az intézményi keretek megszűnése csak tovább fokozta a már meglévő korábbi ellentéteket, az 1950-es évek elejétől amúgy is megfigyelhető fokozatos háttérbe szorulásukat és ezzel összefüggésben a feleslegesség érzését. A kétoldalú kapcsolatok javulásával elvesztették politikai létjogosultságukat és elkerülhetetlenné vált, hogy mind az egyén, mind a közösség szintjén szembenézzenek korábbi tevékenységük hiábavalóságával. Eszméik foglyaként az emigránsok valójában min-

dig a barikád rossz oldalán harcoltak, a szovjet–jugoszláv normalizálódással végleg csapdába kerültek, amelyből eltérő, de korántsem sikeres és még kevésbé tudatos kitörési stratégiák révén próbáltak kikerülni.

A jugoszláv politikai emigránsok magyarországi közössége történetének elemző bemutatására a jelen monográfia tesz kísérletet. Csoportjuk a korabeli forrásokban több néven is szerepel: polit-emigránsok, jugoszláv forradalmi emigránsok, *kominformisták* vagy a Tájékoztató Iroda délszláv nevének (Informbiro) rövidítéseként képzett *ibeovci* emigránsok alatt mindig őket kell érteni. Munkámban az MDP korabeli meghatározását alapul véve azon sztálinista meggyőződésű jugoszláv menekülteket tekintem politikai emigránsnak, akik (1) 1948-cal kezdődően valóban politikai menedékjogért folyamodtak és azt meg is kapták, (2) hivatalos, intézményesült kapcsolatban álltak az MDP vezetőségével és a kapcsolattartással megbízott szerveivel és (3) zömmel Budapesten és a főváros vonzáskörzetében éltek. Aktív jugoszlávellenes politikai tevékenység ugyanakkor nem volt az emigrációba kerülés és tagság előfeltétele. A fenti definíció alapján egy meglehetősen szűk, 130 fő körüli csoportról beszélhetünk, miközben ennél jóval többen jöttek át Jugoszláviából Magyarországra, és nagyságrendileg még többen emigráltak Magyarországról Jugoszláviába.

Munkám megírása során törekedtem arra, hogy a kronologikus és a tematikus szempontokat egyaránt kellően érvényesítsem. Ennek megfelelően a könyvet hat nagy szerkezeti egységre tagoltam. Az első fejezetben a hidegháború, a szovjet–jugoszláv konfliktus és a magyar–jugoszláv kapcsolatok tágabb összefüggésrendszerébe ágyazva mutatom be azt a történelmi keretet, amelyben létrejöttek a politikai emigránsok közösségei. A második fejezet magával az emigráció magyarországi megszervezésével foglalkozik. E fejezetben hangsúlyt helyezek a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Lazar Brankov emigrációs politikai pályájának részletes bemutatására. Az Óbecsén 1913-ban született Brankov a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé delegált jugoszláv jóvátételi albizottság tagjaként 1945 tavaszától folyamatosan Magyarországon tevékenykedett, mind az albizottság, mind a később megszerveződő

jugoszláv (nagy)követség vezető diplomatájaként számos, a kétoldalú kapcsolatokra is hatással bíró feladatot látott el. Karlo Mrazović budapesti jugoszláv nagykövet hazarendelését követően ügyvivőként a szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódásának időszakában a magyarországi jugoszláv diplomáciai testület vezetőjeként tevékenykedett. 1948 őszén emigrált, megbízták az itt élő jugoszláv politikai menekültek vezetésével, így tevékeny szerepet játszott az emigráns közösség politikai tevékenységének megszervezésében. Cselekedetei mintegy lenyomatként magán viselték kora politikai eseményeit, ellentmondásait és a magyar–jugoszláv kapcsolatokban bekövetkezett változásokat. Személye nemcsak aktora volt a bilaterális folyamatoknak, de eseménydús életpályájára a két ország kapcsolatában bekövetkező változások vissza is hatottak, nemegyszer érdemben, akár döntő mértékben befolyásolták személyes történetének alakulását. Személyében az emigráns közösség történetének legfontosabb, politikai szempontból egyik legképzettebb, a magyarországi politikai elit legmagasabb köreiből is bejáratos tagját ismerhetjük meg, akinek neve akár egy potenciális jugoszláv ellenkormány vezetőjeként is szóba kerülhetett volna.

A „láncos kutya” Tito elleni politikai és ideológiai küzdelemben Brankov a legfontosabb szerepet a már említett Rajk-perben játszotta, biztosítva a jugoszláv szálat a Rajk László ellen felhozott vádakhoz. Letartóztatása, majd koncepciós perben történő elítélése hosszú távon is éreztette hatását az emigránsok körében. A Brankov ellen folytatott koncepciós perrel munkám harmadik fejezetében foglalkozom részletesebben. Koholt vádak alapján nemcsak az emigráció első hazai vezetőjét ítélték el, hanem Dušan Vidović elrablását követően 1952-ben további hat politikai emigráns ellen folytattak egyéni koncepciós pereket. Ügyük mellékszálaként további két emigránst (és egy magyarországi illetőségű személyt) is letartóztattak. Történetükkel, az ágasegyházai kémperrel egyetemben szintén itt ismerkedhet meg az olvasó.

A tematikus szempontokat követi a negyedik fejezet is, amely a mindennapok világával foglalkozik. Az olvasó részletesebben is megismerheti az emigránsok társadalmi összetételét és szociális helyzetét, ízelítőt kap anyagi és nyelvi nehézségeikről és betekintést szerezhet

lakásviszonyaikra és oktatási lehetőségeikre is. Az ötödik fejezetben az emigránsok 1948–1954 közötti politikai tevékenységét vizsgálom. A hangsúlyt egyrészt a Jugoszlávia elleni propagandakampányban játszott szerepükre (Jugoszláviába sugárzott szerb-horvát és szlovén nyelvű rádióműsorok szerkesztése és a *Za ljudsko zmago* szlovén nyelvű emigráns lap megjelentetése), másrészt az emigránsok és az Államvédelmi Hatóság sokoldalú, szerteágazó kapcsolatára helyezem. Jelentőségüket azonban korántsem szabad túlbecsülni. Valójában egyre inkább a Tito-ellenes propaganda másod- és harmadvonalába szorultak vissza, és kérdéses, mekkora eredményességgel végezték el a rájuk bízott feladatokat.

A tematikus megközelítést érvényesítő fejezetek után a hatodik részben ismét a kronologikus szempontok kerülnek előtérbe, az emigránsok 1953 utáni történetét ismertetem meg az olvasóval. A fejezetben megvizsgálom, hogy az emigránsoknak milyen dilemmákkal kellett szembesülniük, azokra milyen válaszokat adtak, továbbá elemzem, hogyan, mennyiben tudtak, kívántak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Ennek keretében röviden kitérek a hazatérés dilemmájára, belső tagoltságukra, az 1956-os forradalomban játszott szerepükre és az 1960-as években kifejtett tevékenységükre. A fentiekkel összefüggésben arra is választ keresek, hogy történtek-e kapcsolatfelvételi kísérletek a más országokban élő egykori jugoszláv politikai emigránsokkal, illetve a hazánkban élő más emigráns közösségek tagjaival.

Az eseménytörténet bemutatását követően, mintegy mikrotörténeti vizsgálódás keretében, „mélyfúrásként” egy-egy jellegzetes vagy bizonyos szempontból különlegesnek, sajtóságosnak tekinthető emigráns portrét is megrajoltam, érzékeltetve az egyes személyek életútjai közötti közös, hasonló vagy éppen eltérő és sajtóságos vonásokat.

Az egyes fejezetekben megfogalmazott következtetéseimet levéltári források alapján vonom le, a vonatkozó alap kutatásokat budapesti és belgrádi levéltárakban végeztem. A korszak sajtós hatalmi struktúrájának és döntési mechanizmusának köszönhetően a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Magyar Dolgozók Pártjának fondfőcsoportján belül, a Központi Vezetőség alá rendelt Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának irategyütésében található do-

kumentumok bizonyultak témám szempontjából az egyik leginkább releváns forrásegységnek. Rákosi Mátyásék az osztályt bízták meg a hazánkban tartózkodó emigráns közösségek (jugoszláv, spanyol, görög) és az MDP közötti intézményesített kapcsolattartás lebonyolításával, így az irategyüttesben található őrzési egységek behatóan foglalkoznak a Magyarországon élő jugoszláv emigránsok politikai tevékenységével, az MDP-vel és a moszkvai emigráns vezetéssel való kapcsolatával, de az emigránsok mindennapjaiba is betekintést engednek. Az osztály iratai a Magyarországon élő görög és spanyol politikai emigránsokkal való összehasonlításra, néhány általános következtetés levonására is lehetőséget nyújtanak.

Hasznosnak bizonyultak továbbá az MDP fondjai közül a pártvezetői ülésekről (Titkárság, Politikai és Végrehajtó Bizottság) készített feljegyzések és a titkári iratok is. Rákosi Mátyás titkári iratai mellett főként Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József iratai között találtam releváns forrásokat. A fenti iratokon túl a Külügyminisztérium adminisztratív és titkos ügykezelési iratai, valamint a belgrádi magyar diplomáciai képviselő iratai bizonyultak megkerülhetetlenek. Az egyes részkérdések árnyalását elősegítő irategyütteseken túl a Határőrség Országos Parancsnokságának 1948–1956 között keletkezett iratainak áttekintése járt érdemi haszonnal. Az irategyüttes, túl azon, hogy mind nagyságrendileg, mind időbeli elosztásban jól dokumentálja a Jugoszlávia elleni „mini hidegháború” katonai nyomásgyakorlásának részét képező határincidensek számbeli nagyságát és jellegét, számszerűsíti a be- és kifelé irányuló határmozgásokat, mennyiségileg és minőségileg is jelzi a tiltott határátlépések számszaki nagyságát és jelentőségét, valamint a határ menti kémtevékenység intenzitását. Néhány esetben a politikai emigránsok átszökése körülményeinek pontosabb megismerését is elősegítette.

Az Országos Levéltárban folytatott kutatásaimon túl az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára bizonyult azon lelőhelynek, ahol témám szempontjából nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is a legtöbb forrásra bukkantam. A volt Zárt irattár levéltári anyagai (2.1. szekció) valamint a Hálózati, operatív és vizsgálati iratok (különösen a 3.1.9. és a 3.2.5. szekció) között megőrződött vizsgálati, kutató és munkadossziék alapos áttekintése megkerülhetetlenek

bizonyult. Azon túlmenően, hogy a levéltárban őrzött iratok alapján különösen jól rekonstruálhatóvá vált az emigránsok és az állambiztonsági szervek közötti bonyolult kapcsolatrendszer, a különböző jelentések, feljegyzések, összefoglalók mikro- és társadalomtörténeti következtetések levonását is lehetővé tették.

Az anyaggyűjtés során néhol a forrásbőség, máshol a forráshiány problémájával is szembe kellett néznem. A primer források mérlegre tétele során így különösen figyelnem kellett arra, ne becüljem le vagy éppen túl az egyes résztemák valódi súlyát, politikai jelentőségét. Az általános következtetések levonását több esetben (elsősorban a mindennapok terén, az emigránsok egészére vonatkozó társadalomtörténeti és szociográfiai vizsgálódások során) az nehezítette meg, hogy a Történeti Levéltárban esetleges, mely emigránsokra vonatkozóan maradtak fenn források. Néhány emigráns előtörténete és magyarországi politikai pályája szinte teljes körűen dokumentált, míg más esetben forrástöredékekkel, különböző dossziékban fellelhető fragmentált történetfoszlányokból kellett dolgoznom, az egyes információtöredékeket mozaikszerűen, már-már kirakós játékként kellett összeraknom. A Történeti Levéltárban őrzött iratok kapcsán a források jellegéből adódóan is kellő óvatossággal és forráskritikával kellett eljárnom. Mint ismeretes, az 1950-es évek alapperei egy ideológiai-politikai xenofóbia által meghatározott prekoncepció mentén haladtak, a perek alapjául szolgáló vallomásokat legtöbb esetben fizikai vagy erkölcsi nyomásgyakorlás, a párt érdekeire történő meggyőzés révén csikarták ki a vádlottakból és a tanúkból egyaránt, ami önmagában is megkérdőjelezheti az abban megfogalmazott állítások valódiságát. Általánosnak volt tekinthető az is, hogy a vizsgálati fogságban őrzött foglyokkal számtalanszor újraírták életrajzukat, hozzáigazítva az elérni kívánt eredményhez. Itt jegyzem meg azt is, hogy a valójában nemcsak az alapeljárás, hanem a felülvizsgálat során is előre meghatározták az elérni kívánt eredményt. Gyarmati György több írásában arra is felhívja a figyelmet, hogy az állambiztonsági iratok sokkal inkább az állambiztonság és a párt felől érkező elvárásokat tükrözték, semmint a korabeli valóságot. A jelentések tartalmát az ügynökökkel szemben támasztott elvárások is meghatározták, maga a lejegyzett kész szöveg is több

átalakulás eredményeként jött létre.¹ A kutatómunkám során azzal is szembesülnöm kellett, hogy a pártállam államvédelmi szervei több esetben random vagy szisztematikus iratmegsemmisítést hajtottak végre, más alkalmakkor a dossziékból egyes iratokat kiemeltek és más dossziékhoz csatoltak.²

A Történeti Levéltárban és az Országos Levéltárban folytatott kutatómunkámat a Politikatörténeti Intézet Levéltárában és a Central European University Open Society Archives levéltárában őrzött iratok áttekintésével egészítettem ki. A magyarországi levéltárakból nyert információkat belgrádi kutatóútjaim során a Jugoszlávia Levéltárában (Arhiv Jugoslavije) és a Szerb Köztársaság Külügyminisztériuma Külügyi Levéltárában (Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslove) található forrásegyüttesekkel vettem össze. A levéltárak iratai a magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatokra vonatkozó ismereteken túl emigráns szempontból Lazar Brankov politikai pályájára és az 1953-at követő időszakra vonatkozóan szolgáltak hasznos adalékkal. A kétoldalú kapcsolatok szinte teljes megszakítása következtében azonban az 1948–1953 közötti időszakról a jugoszláv források meglehetősen hézagosak, mennyiségileg és minőségileg is elmaradnak a budapesti levéltárakban őrzött iratok nagyságától és jelentőségétől, így mindössze elnagyolt következtetések levonására alkalmasak, a hazai kutatómunkám során megfogalmazódott egy-egy feltételezés megerősítésére vagy éppen elvetésére azonban még így is lehetőséget nyújtottak. Úgy vélem, joggal feltételezhetjük, hogy exponáltságukkal a Magyarországon élő politikai emigránsokat, politikai tevékenységüket, mindennapi életük alakulását a jugo-

1 Gyarmati György: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. In: Majtényi György–Szabó Gabriella (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Budapest, ÁBTL–Kossuth Kiadó, 2008. 127–139.; Uő: *Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan, 2011. és Uő: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem? *Kommentár*, 2012/6. 64–78.

2 Az iratmegsemmisítés mértéke különösen Brankov esetében volt szembetűnő. 1957 és 1966 között összesen 966 oldalt és 113 filmkockát semmisítettek meg, közte 58 oldalnyi orosz nyelvű iratot is. Feltételezem, hogy korántsem csak a duplumok eltávolításáról volt szó. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 2.1. IX/31. 7. és 26., továbbá IX/35. 18. és 50.

szláv állambiztonsági szervek is élénk figyelemmel kísérhették – erre egyébként a Történeti Levéltárban őrzött iratok is utalni látszanak –, a jugoszláv hírszerzés forrásai kevés kivételtől eltekintve azonban még a szerbiai történészek előtt is zárva vannak. Habár a nemzetbiztonsági szolgálatok több belügyi, titkosszolgálati iratot is átadtak a Szerbiai Levéltárnak (Arhiv Srbije), ezek azonban a hatályos levéltári szabályozások alapján külföldi kutatók számára jelenleg egyáltalán nem, sok esetben szerbiai történészek számára is csak kellő politikai összeköttetések révén kutathatók.

Levéltári kutatómunkámat sajtótörténeti vizsgálódásokkal egészítettem ki, nem törekedtem ugyanakkor személyes interjúk készítésére. Az oral history sajátos módszertana alapos előkutatásokat tett volna szükségessé, és vitatható, hogy az idő távlatából, 60-70 évvel az események után kitől és mennyire kaphattam volna érdemi és objektív válaszokat kérdéseimre.

Habár a szovjet–jugoszláv konfliktus történetének számos aspektusa viszonylag jól ismert a témával foglalkozó hazai és nemzetközi történészek előtt, a konfliktusról szóló monográfiák és szaktanulmányok elsősorban a konfliktus okaival, az eszkalálódás lépéseivel, valamint a jugoszláv külpolitika útkeresésével, a jugoszláv–amerikai–brit közeledéssel foglalkoznak.³ A szomszédos országokra vonatkozó kapcsolattörténeti kutatások a magyar történetírásban kiemelt helyet foglalnak el, így az 1945 utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulását tárgyaló forrásközlésekre, szaktanulmányokra és szakmonográfiákra a megírás során én is támaszkodtam. A szerb történetírás ugyanakkor hagyományosan nagy hangsúlyt helyez a szovjet–jugoszláv konfliktus következtében módosuló jugoszláv külpolitika és a kétoldalú kapcsolatok vizsgálatára, a témában több kötetet is megjelentettek.⁴

³ Ann Lane: *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity, 1941–1949*. Brighton, Sussex Academic Press, 1989.; David L. Larson: *United States Foreign Policy towards Yugoslavia, 1943–1963*. Washington, University of America Press, 1979. és Lorraine M. Lees: *Keeping Tito Afloat. The United States, Yugoslavia and the Cold War*. University Park, Pennsylvania State University Press, 1997.

⁴ Például: Darko Bekić: *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*. Zagreb, Globus, 1988. és Dragan Bogetić: *Nova strategija spolne politike Jugoslavije 1956–1961*. Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2006.

A konfliktus magyar–jugoszláv vetületének megírása monografi-
kus formában még várat magára. Jelen munkám egy részterület re-
mélhetően kellően alapos körbejárásával részben e hiányt is pótolja.
A jugoszláv politikai emigráció magyarországi működésének feltárása
a magyar–jugoszláv külkapcsolatok általános vizsgálata mellett egy, a
nemzetközi történetírás kurrens társadalom- és politikatörténeti ku-
tatási területéhez, az emigrációkutatáshoz is illeszkedik.

A jugoszláv politikai emigráció történetével a szerb történetírás is
csak az utóbbi időben kezdett el foglalkozni. 2008-ban Aleksandar Ži-
votić *Politička emigracija iz Jugoslavije u Siriju, 1947–1952*, 2009-ben
Momčilo Mitrović és Slobodan Selinić *Jugoslovenska informbiroovska
emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964* címmel a *Tokovi
istorije* című tekintélyes folyóirat 2008/3–4., illetve 2009/1–2. számá-
ban megjelent úttörő tanulmányukban (46–59. és 31–54. o.) elemez-
ték a jugoszláv politikai emigráció történetét. Ondřej Vojtěchovský és
Slobodan Selinić révén a csehszlovákiai politikai emigráció története
ismert részletesebben a történészek előtt. Petar Dragišić a Bulgáriá-
ba menekült jugoszláv kominformista emigráció néhány aspektusát
vizsgálta a 2007-ben Belgrádban *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–
1949* címmel megjelent monográfiájában. A téma tehát újdonságnak
számít mind a nemzetközi, mind pedig a magyar történetírásban.

Jelen monográfia korábbi kutatásaim szerves folytatását is jelenti,
a megírás során a témában már korábban megjelent tanulmányaimra
több esetben támaszkodtam, egy-egy releváns részt – az időközben
elérhetővé vált forrásokból levont következtetésekkel kiegészítve és
módosítva – e munkámban is hasznosítottam.

Mint arra már utaltam, az emigránsok mindennapjait és politi-
kai tevékenységüket az állambiztonsági szervek árgus pillantásai kí-
sérték. A szervezet a vizsgált időszakban többször nem csak pusztá
névváltozáson, hanem szervezeti átalakuláson is keresztül ment. Az
Államvédelmi Hatóság (ÁVH) előzményét az 1945 elején létrehozott
Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya és a Péter Gábor ve-
zetésével, a Budapesti Rendőr-főkapitányság keretén belül létesített
Politikai Rendészeti Osztály (PRO) jelentette. Ez utóbbi szervezet
1946 októberében Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
(ÁVO) néven önállósult, 1948 őszén hatóságként közvetlenül a Bel-

ügyminisztérium alárendeltségébe került (BM ÁVH). 1950 és 1953 között szervezetileg is önállóan, közvetlenül a minisztertanácsnak alárendelten működött (ÁVH), majd 1953 júniusában újfent a Belügyminisztérium alá rendelték. A könnyebb áttekintés kedvéért, egyben a folytonosságra is utalva az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) elnevezést használok.⁵

A személynevek esetében mindenkor a horvát és a latin betűs szerb ábécé szabályait követve jártam el, még akkor is, ha idővel az emigránsok többsége megkapta a magyar állampolgárságot. A korabeli forrásokban az egyes szereplők legtöbbször a korabeli gyakorlatot tükrözve vezeté- és keresztnév sorrendben, a magyar nyelv fonetikai szabályait követve fordultak elő, nem ritkán a keresztnévet is magyarosított alakban közlik. Munkám során ezt a fajta gyakorlatot kizárólag a biztosan beazonosítható magyar nemzetiségű emigránsok esetében követtem. A fontosabb állításaim alátámasztásául szolgáló hosszabb-rövidebb idézeteket minden esetben szöveghűen idézem, habár a helyesírási és bizonyos esetekben az értelmezést elengedhetlenné tevő központosítási javításokat (vessző, mondatzáró írásjel) elvégeztem. A szerb nyelvű levéltári forrásokat magyarul közlöm, a fordításokat minden esetben magam végeztem.

Az előszó végén illendő – esetemben különösen indokolt is – a köszönetnyilvánítás. Köszönettel tartozom A. Sajti Enikőnek azért is, mert évekkel ezelőtt egy munkamegbeszélés során felvetette, nem lenne-e kedvem Lazar Brankov politikai pályájával foglalkozni? A jugoszláv politikai emigránsokhoz Brankov történetén keresztül vezetett az út. Hálával és köszönettel tartozom első olvasóimnak, Gyarmati Györgynek és Pihurik Juditnak építő kritikai észrevételeikért, megjegyzéseikért, tanácsaikért. Köszönet illeti mindazon levéltárak munkatársait, ahol kutatásaimat folytattam, de különösen a Történeti

⁵ Az ÁVH intézménytörténetére bővebben lásd: Gyarmati György: *A politikai rendőrség Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2002. és Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012. Az 1953 utáni változásokra lásd: Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan, 2013.

Levéltár két referensét, Zádor Ildikót és Sz. Kovács Évát, akik heti rendszerességgel, töretlen szorgalommal és nem ritkán a gondolataimban olvasva készítették elő a levéltári iratokat. Hálával tartozom kollégáimnak, a Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék munkatársainak, akik lehetővé tették számomra, hogy elsősorban a kutatómunkára koncentráljak, miközben szűnni nem akaró lelkesedéssel hallgatták az „emigráns szeminárium” újabb eredményeit. A felsorolás végére került, de a legelejére kívánkozna mindaz a köszönet, amivel édesanyámnak és szűkebb baráti körömnek tartozom támogatásukért és azért, mert átsegítettek a kutatással összefüggő buktatókon, egyben elviselték az azzal járó lemondásokat is.